

Hárnik Jenő: Nagy emberek

— Második és befejező közlemény —

B) Individuál-pszichológiai kutatások.

VII.

a mindazt, amit eddig lélektani vagy általában filozófiai szempontból a nagy emberekről elmondottak, számba akarnók venni, kötetekre terjedő munkát kellene írunk, Hiszen alig van biográfus, aki hősének jellemrajzát írván messzemenő spekulációkba ne bocsátkoznék, mikor ennek egyes sajátosságait, különösen pedig esetleges furcsaságait és a szentimentálisokat megdöbbentő részleteit akarja „magyarázni”. Mivel azonban mi csak azon eredményekre lehetünk tekintettel, amelyek legalább bizonyos mértékben általános értékű tájékoztatást nyújtanak a nagy emberek pszichéjének kialakulására befolyással bíró tényezőkről, csakis azon kutatásokkal fogunk foglalkozni, melyek komoly, tudományos szempontokból számbajöhetnek. Ezek: 1. Lombroso elmélete a lángész és örültség rokonságáról; 2. a Freud névéhez fűződő pszichoanalitikai irány eredményeinek alkalmazása a nagy emberek problémájára; 3. a természettudósoknak Ostwald által adott pszichográfiája.

a) A lángész és örültség rokonsága.

Tudvalevő dolog, hogy a lángész és örültség rokonságát a legnagyobb sikerrel Lombroso igyekezett bizonyítani. Könyvei* nagy port vertek fel, elkeseredett vitákra adtak alkalmat, anélkül, hogy

* *Der geniale Mensch*, Hamburg, 1890. és *Genie und Irrsinn*, Leipzig, Reclam (Az előbbinek újabb módosított kiadása)

a kérdés végleges tisztázásához vezettek volna. Ennek az oka részben az a mód volt, ahogyan ő tételeit bizonyítani igyekezett: a minden kritika nélkül összehordott anyaghalmazban egyaránt szerepelnek anekdoták, a legkülönbözőbb bizonyító erővel bíró biográfiai tények és „statisztikai” adatok; másrészt növelték az elmélet határozatlan jellegét azok a bizonytalan definíciók, melyekkel alaptételét kifejezte. Ez a tétel ugyanis akként értelmezendő, hogy úgy a zseni, mint az örültség degeneráción alapul, amit az elmélet ellenzői, sőt pártolói is nagyrészt a zseni és örültség identifikálásának tekintettek. Nem szándékozunk ez elmélettel részletesebben foglalkozni, hanem csak — utalva egyébként Odinnak alapos és mélyreható kritikájára — azon főbb szempontokat óhajtjuk megjelölni, melyekből kiindulva a kérdés végleges megoldását remélhetjük.

Mindenekelőtt tisztába kell jönnünk azzal, hogy a végleges megoldás csakis a biológiai kutatás részéről várható, amely azonban ebben a tekintetben még a kezdetek kezdetén van.* Addig is pedig, míg ezen kutatások célra vezetnek, a biológusoknak is a statisztikai módszert kell követniök, amely esetben megkívánhatjuk tőlük, hogy azt ugyanolyan szigorúsággal alkalmazzák, mint ahogyan a szociológiai tudományok bármelyikében szokás. Hogy ezt Lombroso nem teszi, azt Odin részletesen kimutatja s egyúttal felsorolja és kimerítően tárgyalja e módszer alkalmazásának lehetőségeit és kitérőit.**

Ezek szerint ennek az elméletnek — melyben kétségtelenül van valami helyes mag — a szerepe arra redukálnék, hogy segítségével megállapítsuk bizonyos konstitucionális (biológiai) faktorok befolyását a nagy emberek fejlődésére. Evvel azonban nem zártuk ki azt, hogy a kérdés pszichológiai oldalról is megközelíthető legyen, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az ember lelki fejlődésére a miliő legalább is ugyanakkora befolyással bír, mint az öröklött diszpozíció. Ilyen irányú vizsgálatokat tudvalevőleg Moebius kezdeményezett először, kinek „patográfiai” módszere*** számos követőre talált. Ezek az életrajzok azonban mindannyian igen hiányosak†

*Ilyen irányú kutatásokkal foglalkozik Alfred Adler orvosi publikum számára írt igen érdekes művében (*Studie über Minderwertigkeit von Organen*, Berlin–Wien, 1907.), melyben igen komoly érvekkel támogatja Lombroso elméletének helyes részét.

** Odin, i. m. 1. 248—289 p.

*** Moebius: *Ausgewählte Werke*, Leipzig 1903—1909.

† Dr. Ferenczi Sándor úr — kinek, mint a lélekelemzésben mesterremnek, szíves érdeklődéséért és útbaigazító felvilágosításaiért ez úton is

s közülök a legjobbak is (pld. a Rousseauról szóló) alig jártak egyéb tanulsággal, minthogy bemutatják a fejlődő elmebetegség befolyását a zseni műveinek kvalitására.

Sokkal fontosabb eredményekkel járt és sokkal mélyebb betekintést nyújtott a nagy emberek pszichéjének kialakulására s munkájuk pszichikai mechanizmusába a Freud nevéhez fűződő pszichoanalitikai irány eredményeinek alkalmazása ezekre a problémákra. Hogy azonban ezt az alkalmazást megérthessük, előbb ismertetnünk kell azokat a — bizonyos patológikus lelki jelenségek tanulmányozása útján nyert — eredményeket, melyek az egész elmélet alapjául szolgálnak.

b) Pszichoanalitikai kutatások.

VIII.

Mikor az alábbiakban egy olyan pszichológiai elméletet akarok ismertetni, mely bizonyos „idegbetegségek” tüneteinek lélektani alapon való magyarázásából indult ki s ebből fejlődött egy hatalmas, univerzális teóriává, amely „kimutatni igyekezett ezen működési zavarok összefüggését az ösztönélettel, az ösztönéletnek a művelődés követtelte korlátozásaival, az egészséges egyén fantáziáival és álmaival és a néplélek alkotásaival a vallás, a mitológia s a meseköltészet terén”*: jól érzem annak a nehézségeit, hogy ez az elmélet — távol attól, hogy a pszichológiában kellő méltatást nyert volna — magában az orvosi tudományban is, néhány lelkes hívének helyeslése mellett, többnyire csak a leghevesebb ellenzésre talált. Épen ezért igyekezni fogok lehetőleg tárgyilagosan ismertetni azon eredményeket, melyek a meg lehetőségesen egységes szellemű irodalomban találhatóak. Szegényes és sovány vázlatnál többet persze e szűk keretben alig nyújthatok: talán arra elegendőt, hogy a kutatásnak e rendkívül érdekes terére felhívjam az érdeklődők figyelmét.**

1895-ben adták ki Breuer és Freud a hisztériáról írott könyvüket*** melyben e sajátságos és rejtélyes neurózis tüneteinek keletkezését pszichikai forrásokból eredőknek magyarázták. Kideri-

szernetnek köszönetet mondani — figyelmeztet rá, mennyire „teljesen mellőzik a Moebius-f. biográfiák az öntudatlan lelki világot s csak nem is sejtetik az infantilis behatások döntő súlyát”.

* Freud előszava Ferenczi *Lélek elemzés* c. könyvében. (Budapest, 1910. 3 p.)

** Egy pompás rövid összefoglalást maga Freud adott ki újabban *Über Psychoanalyse* címmel. (Leipzig—Wien, 1910.)

*** *Studien über Hysterie*, Leipzig—Wien, II. Aufl. 1910.

tették ugyanis hipnózisba ejtett betegeknel (a hipnotikus emlékezeti túlfinomultság segítségével), hogy a hisztériás tünetek bizonyos lelkirázkódtatásokkal, ú. n. pszichikus traumákkal állnak összefüggésben, amelyeknek látszólag elfelejtett emlékei az öntudatlanban lappangnak és — kellemetlen indulatokkal való kapcsolódásuk miatt a tudatba nem juthatván — az őket jelképező kóros tünetek fellépésére adnak alkalmat. Ezt a folyamatot úgy kell magyaráznunk, hogy ezek az indulattelt képzetkomplexumok (emlékek), melyeket Jung szavával egyszerűen komplexumoknak szoktunk nevezni, a tudatból fájdalmasságuk folytán erőszakosan kitolatván, a hozzájuk fűződő indulatoktól megfosztatnak s ezek a leszakadt indulatok már most tudatos lelki úton nem érvényesülhetvén, „testileg” élük ki magukat: áttevődnek, „konvertálódnak” kóros tünetekké. A következő példa, mely egy nőbetegnek Breuer által írt kórtörténetéből származik, meg fogja világítani a dolgot:

„Ezen a nyáron nagy hőség uralkodott s a páciens erősen szenvedett a szomjúság miatt; mert, anélkül hogy okát tudta volna adni hirtelen képtelenné vált arra, hogy igyék. Kezébe vette az óhajtott pohár vizet, de mihelyt ajkához érintette, eltolta magától mintha hidrofóbiában (víziszony) szenvedne, S emellett e néhány másodperc alatt láthatólag önkívületi állapotban volt. Csak gyümölcsrel, dinnyével, stb. élt, hogy a kínzó szomjúságot enyhítse, így tartott ez mintegy hat hétig, amikor aztán egyszer a hipnózisban angol társalkodónője jutott eszébe, akit nem szeretett s ekkor az undor jeleit mutatva elbeszélte, hogy mikor egyszer e hölgy szobájába ment, ott annak kis kutyáját, az utálatos állatot, pohárból látta inni. Ő nem mondott semmit, mert udvarias akart lenni. Miután elfojtott bosszúságának még energikusan kifejezést adott, inni kért, gátlás nélkül nagymennyiségű vizet ivott meg s a hipnózisból a pohárral ajkán ébredt fel. A kóros tünet evvel örökre eltűnt.”*

Az elnyomott öntudatlan képzetekhez fűződő kellemetlen indulatok vagy (mint ez esetben is) már a hipnózisban kifejezést nyernek, vagy pedig a felébresztett beteget emlékeztetjük az így kiderített képzetekre, amikor megint erős indulatkitöréssel reagálnak, de evvel ezek a képzetek, a tudatba jutván, el is vesztették patogén (kórokozó) képességüket, többé tünetekké nem konvertálódnak. Ezt az eljárást — mely tehát abból áll, hogy a kóros tünetekké konvertálódott indulatokat visszavisszük a tőlük megfosztott és a tudatból kitolt (öntudatlan) képzetekre és így ezeknek alkalmat adunk, hogy tudatos lelkiműködés útján, a tudat ellenőrzése mellett éljék ki magukat — Breuer kathartikus (lereagáltató) gyógy módnak nevezte.

Ennek az eljárásnak a módosítása a Freud-féle pszichoanalízis.

* I. m. 26. p. A ritkítás tölem származik: az elnyomás momentumára kívánja a figyelmet felhívni.

Ugyanis Freud arra jött rá, hogy a hipnózis, mely bizonyos határig a kellemetlen emlékek (komplexumok) felidézését megkönnyíti, e határon túl el nem hárítható akadályokat gördít elébe, úgy hogy végeredményben csak egyrészt felidézését engedi meg s — az öntudatlan mélyén hagyván a leghatékonyabb komplexumokat — csak felületes gyógyulást tesz lehetővé. Hozzájárul még ehez az, hogy az emberek igen nagy százaléka nem is hipnotizálható. Ezért mellőzte a hipnózist és a szabad asszociáció módszeréhez folyamodott, ami abból áll, hogy a beteget felszólította: mondjon el kritika és válogatás nélkül mindent, ami eszébe jut. Erre a tudatos gondolkodással több tekintetben ellentétben álló elmeműködésre bárkit meg lehet tanítani és segítségével lassabban ugyan mint hipnózisban, de sokkal biztosabban és számosabban lehet felidézni az öntudatlanban lappangó patogén komplexumokat s evvel megszüntetni az azokat képviselő kóros tüneteket.

E módszer alkalmazása Freudot annak a felvételére készítette, hogy „nem minden elfelejtés alapul az emlékezeti benyomások természetszerű elkopásán, elhalványulásán, hanem igen sok benyomásra csak azért nem emlékezünk vissza, mert a léleknek van egy bíráló fóruma, a cenzúra, mely az öntudatra nézve tűrhetetlen vagy nehezen elviselhető képzeteket s az azokhoz kapcsolódó indulatokat a tudat küszöbe alá nyomja. Ezt a folyamatot Freud elhárításnak, elnyomásnak elfojtásnak (*Verdrängung*) nevezte.” * Az elnyomott komplexum azonban ezután is reprodukálódni, a tudatba betörni igyekszik; így közte s a cenzúra között küzdelem támad, mely kiegyezéssel, kompromisszummal végződhetik; ezt a kompromisszumot a hisztériánál a konverzió útján keletkezett kóros tünetek képviselik. E tünetek tehát pótolják a tudat számára az abból kitolt komplexumokat s ezért: pótló képződmények (*Ersatzbildungen*). Hasonló gondolatmenettel sikerült megmagyaráznia Freudnak az ú. n. kényszer neurózisokat, amelyekben szenvedő betegeket folytonosan ugyanazon kízó képzetek vagy ugyanazon cselekvésre való impulzusok gyötörnek: ezek megint nem egyebek, mint szubstitúció útján keletkezett helyettesítői az elnyomott patogén komplexumoknak.

A betegek érzelm- és gondolatvilágának e pszichoanalitikai vizsgálata vezette aztán Freudot arra, hogy az álom tüneténeinek pszichológiai magyarázatával foglalkozzék. Kiderült ugyanis, hogy az álomban a cenzúra által elnyomott komplexumok — épen a tudatos lelki működés hiánya s evvel a cenzúrának sokkal kevésbé szigorú volta miatt — sokkal könnyebben érvényesülhetnek, mint az ébren-

* Ferenczi, i. m. 12 p.

létben. Az álmok analízise tehát igen becses segédeszközévé vált a pszichoanalitikai gyógykezelésnek. Másrészt pedig s ez sokkal fontosabb eredmény, lehetővé tette Freudnak, hogy megalkossa álomelméletét, melynek segítségével egyaránt magyarázhatjuk beteg és normális emberek álmait. Az álomfejtés úgy történik, hogy az elbeszélte álmodot kisebb részletekre osztva, a rendes pszichoanalitikai technika segítségével megfigyeljük és összegyűjtjük azokat a gondolatokat, képzeteket, amelyek minden egyes részlethez szabadon asszociáltatnak. S ekkor kitűnik, hogy a látszólag értelmetlen manifeszt (tudatos) álomtartalom mögött, épen úgy mint pld. a kényszerképzetek mögött, értelmes és logikus, de az öntudatra kellemetlen álomgondolatok lappanganak, melyeknek az álmodot alkotó képek és események csak elferdített jelképei. Az álom alapjául szolgáló (öntudatlan) álomgondolatnak s a manifeszt álomtartalomnak az egybevetéséből pedig az tűnik ki, hogy „az álom nem egyéb, mint valamely (elfojtott) váagnak (leplezett) teljesülése.”* Ezt, hogy t. i. az álom vágyteljesülés, leplezetlenül mutatják már a felnőttek némely álmai is, főleg azonban a gyermekek álmai. Freud álomelmélete azonban tovább megy s ezt a követelményt minden álomra kiterjeszti: hangsúlyozva természetesen, hogy a vágyteljesülés rendszerint nem a manifeszt álomtartalomban, hanem az (analízis útján felderítendő) latens álomgondolatban rejlik. Hogy az álomnak e sajátosságát példákon tanulmányozhassuk, az ú. n. tipikus (vagyis mindenkinél előforduló s mindig elnyomott gyermekkori vágyakat teljesítő) álmok közül választunk exhibíciós álmokat, vagyis olyanokat, melyekben az álmodó többé-kevésbé hiányos öltözékben szerepel.

I. „Egy fiatal és az életben nagyon szemérmes nőbeteg álma: Önmagát látja antik peplonba burkolva, melyet elől biztosító tű tart össze; a tű hirtelen leesik s a lepel elől szétnyílván, egész meztelenségében bámulhatja őt a férfiak őt körülvevő csoportja.”

II. „Egy másik, szintén nagyon szende nőbeteg, ezt az exhibíciós álmodot másképp élte át: Oszlophoz kötve látta önmagát, tetőtől talpig kendőbe burkolva úgy, hogy a szeme sem látszott ki belőle; körülötte exotikus férfiak, törökök vagy arabok állottak, akik alkudoztak rajta. A jelenet — eltekintve a beburkoltatástól — nagyon emlékeztet arra, amely valamely rabnő vagy háremhölgy vásárlásakor játszódhatik le a Keleten.”**

III. Egy ismerős fiatal hölgy álma: Papucsban megy ki az utcára s csakhamar szégyenkezve visszafordul.

Az exhibíciós álmok e tanulságos sorozatának — mely további példák beiktatásával még finomabb átmeneteket mutatna — közös

* Freud: *Die Traumdeutung*, II. Aufl. Leipzig—Wien, 1909. 115 p.

**Ferenczi, i. m. 33. p.

eleme: a vágyteljesülés azon a cenzúra által elnyomott s csak öntudatlan vágy gyanánt élő örömökre vezetendő vissza, melyeket az akulturális gyermeknek a maga és mások meztelen testének szemlélése és szemléltetése — az aktív és passzív látásvágy (*Schaulust*) kielégítése — szerez. Hogy ez a vágy olyan különböző fokban elváltoztatva, elferdítve jut a manifeszt álomtartalomba, az a cenzúrának esetenként különböző szigorúságától van feltételezve. A cenzúra az a pszichikai erő, mely nem engedi meg, hogy a vágyteljesülés leplezetlen formában jusson a tudatunkba s így a cenzúra megkerülése, kijátszása céljából az (öntudatlan) álmogondolatot álomképpé változtató álommunkának (*Traumarbeit*) az álmoferdítéshez (*Traumentstellung*), vagyis bonyolult és változatos álom-szimbolika alkalmazásához kell fordulnia. Azt látjuk tehát, hogy az álom épen úgy kompromisszum gyanánt keletkezik a feltörekvő öntudatlan komplexumok s az ezeket elnyomni igyekvő cenzúra közötti küzdelem eredményeképp, mint akár valamely hisztériás tünet, akár egy kényszerképzet vagy cselekedet. Ez a tökéletes analógia több szempontból igen fontos, elsősorban pedig azért, mert mint beható elemzés kimutatta, a neurózisokban szereplő patogén komplexumok ugyanazok, amelyek az álmok jórészt is determinálják: nevezetesen a legkülönbözőbb s a legtágabb értelemben vett infantilis (gyermekkor) szexuális vágyak. Freud vizsgálatai ugyanis kiderítették,* hogy a korai gyermekkor nem nélkülözi az (ilyenekül persze tudatosan fel nem ismert) libidinózus törekvéseket, sőt ezeknek — a kultúra nyomása alatt később kialakuló cenzúrának híján lévén — különböző erogén (szexuális élvezeteket szerző) testtájak, ú. m. az anális, orális és uretrális zónák, továbbá az infantilis látás és tudásvágy és exhibicionizmus, nemkülönben szádizmus és mazochizmus útján kielégülést is szerez s a személyekhez való szexuális rögzítődés többé-kevésbé kifejezett jeleit is mutatja: tehát a gyermek szexualitása nagyon eltér az egészséges érett egyén szexualitásától, mert polimorf perverz jellegű. Mikor aztán a nevelés az ösztönélet szabad működtetésével a társadalom morális és kulturális követelményeit helyezi szembe, akkor az infantilis libidinózus törekvések a kialakuló cenzúra által elnyomatnak, elfojtatnak, részben pedig magasabb célok felé irányíttatnak, „szublimáltainak”.** Az elnyomott vágyak

* V. ö. Freud: *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, II. Aufl. Leipzig-Wien, 1910.

** A nemi ösztönnek e szublimálódási képessége igen nagy szerepet játszik minden ember jellemének kialakulásában s — mint azt a továbbiakban

azonban tovább élnek az öntudatlanban s az álmok útján legalább részleges kielégülést nyernek. Megtörténhetik az is, hogy az infantilis vágyak elnyomást nem szenvednek s változatlanul vesznek részt a nemi érettséget elért egyén jellemének alkotásában: ilyenkor perverziókról, perverzitásokról beszélünk. Végül: a neurózisoknál sem történik egyéb, mint hogy a valamely oknál fogva rögzítődött vagy ismét feltámadó infantilis szexuális vágyak a cenzúra által elfojtatnak s kielégülést nem nyerhetvén, alkalmas diszpozíció mellett az őket képviselő s bizonyos értelemben kielégítő pótló képződményekké, vagyis kóros tünetekké konvertálódnak: a neurózis tehát a perverzió negatívja.

Azt látjuk tehát, hogy a neurotikusok ugyanazon komplexumok hatása alatt betegszenek meg, amelyek ellen magunk is — többkevesebb sikerrel — szünet nélkül küzdünk. Még inkább eltüntette a beteg és egészséges idegélet közötti határokat Freudnak az a felfedezése, hogy lelki tevékenységeink legkülönbözőbb mindennapi elégtelenségei és botlásai, ú.m. az elfelejtések, elszólások, tév- és véletlen cselekmények, továbbá a nem tudatlanságon alapuló tévedések mindannyian ugyanazon kompromisszum-mechanizmus útján állnak elő, mely az álmokat és a neurotikus tüneteket létrehozza: „közösén jellemzi mindezen tüneteményeket, hogy tökéletlenül elnyomott pszichikus anyagra vezethetők vissza, mely a tudatból kitolatott ugyan, de nem fosztatott meg teljesen a megnyilvánulási képességtől.”* Ekként egész lelki életünk egy minden megnyilvánulásában szigorúan determinált körré zárul, mely normális és beteges között éles határt nem ismer s melynek patológikus megnyilvánulásai csak fokozottabb mértékben mutatják ugyanazon mechanizmusok hatását, amelyek a normális lelki élet jelenségeit irányítják.

Ez a megismerés s hogy ennek folytán a pszichopatológia módot nyújt nekünk arra, hogy a normális lelki működések okaira és mechanizmusára következtetéseket vonhassunk, két szempontból is fontos. Az egyik az az általános szempont, hogy csak ezáltal lett a pszichopatológia igazi tudománnyá, amiként a kórélettan is csak azóta igazi tudomány, amióta a biológiának nagy fontosságú igazságokat és nélkülözhetetlen segédeszközöket nyújtott.** A másik

részletesebben látni fogjuk — a művészi és tudományos tevékenységek pszichikai mechanizmusában is.

* Freud: *Zur Psychopathologie des Alltagslebens*, Dritte, vermehrte Aufl. Berlin, 1910. 149. p.

** „Hogy patológikus folyamatok tanulmányozása igen termékenyenek bizonyult normális viszonyok megismerésében, ez lényegileg annak köszönhető,

az a minket közelebbről érdeklő” szempont, hogy ez a megismerés lehetővé teszi nekünk — anélkül, hogy a lángész és örültség rokonságának eddig el nem dönthető kérdésében állást kellene foglalnunk — azon probléma tanulmányozását, milyen szerepük van a föl-, derített pszichikai mechanizmusoknak (vágy- és ösztön-[komplexum-] elfojtás és kompromisszum útján pótló képződmények kialakulása) a nagy emberek munkájának keletkezésében, e munka hatásának pszichikai mechanizmusában s a nagy emberek jellemének kialakulásában.

IX.

Ilyen szempontokból behatóbb pszichoanalitikai vizsgálatok eddig főleg csak kétféle irányban végeztek: először azon tevékenységekre vonatkozólag, melyeknél a (tág értelemben vett) művészi fantázia játssza a főszerepet s másodszor a tudományos kutatás pszichológiájára vonatkozólag. A könnyebb tájékozódás okáért külön-külön fogjuk szemügyre venni azon eredményeket, melyekre az e két látszólag nagyon különböző, voltaképpen azonban több ponton érintkező s csaknem ugyanazon pszichikai forrásokból táplálkozó tevékenységre vonatkozó pszichoanalitikai kutatások vezettek.

1. A művészi fantázia és a művész pszichológiája. Kétségtelen, hogy a minden művészet alapjául szolgáló művészi fantázia lényegileg nem különböző az összes művészeti ágakban, mert hiszen nyilvánvalóan ugyanazon lelkiműködések korrelátumának vagy eredményének tekinthető. Mégis keletkezésének föltételeit és pszichikai mechanizmusát, nemkülönben a művészi tevékenységben való szerepét különböző okoknál fogva a legjobban tanulmányozhatjuk akkor, ha az ú. n. költői fantáziát s ennek produktumait tesszük vizsgálat tárgyává.

A költői fantázia legrégebb produktumait tudvalevőleg a mítosz-, monda- és meseköltészetben találjuk meg. A néplélek ezen alkotásait s különösen a mítoszt Freud és tanítványai (Abraham, Rank, Riklin) beható elemzés alá vetették s vizsgálataik eredménye gyanánt sikerült az egyéni fantázia álomnak nevezett terméke s a tömegfantázia működésének megfelelő mítosz között a legszigorúbb párhuzamát vonni úgy a pszichológiai eredet, mint ezen genesis mecha-

Hogy a funkcióknak patológikus körülmények közt sokszor beálló fokozódása többnyire tisztábban engedi felismerni a jelenségeket, mint az életműködések normális lefolyása”, mondja egy *par excellence* patológus. (H. Apolant: *Über die biologisch wichtigen Ergebnisse der experimentellen Krweplsforschung. Zeitschrift für allgem. Psychologie, Bd. IX., Referatenteil, 63. p.*)

nizmusa tekintetében és ezt a párhuzamot abban a tételben fejez ki, hogy a mítoszok nem egyebek mint „egész nemzetek vágyfantáziáinak elferdített maradványai, az ifjú emberiség évszázad-álmai (*Sekularträume*)”.* Ez állítással szemben mindjárt kezdetben az az ellenvetés merülhetne fel, hogy álom és mítosz között már csak azért sem lehet párhuzamot vonni, mert az álom az egyéni, a mítosz pedig a tömeglélek produktuma. Ezt az ellenvetést azonban megdönti az az igen nevezetes és érdekes tény, hogy a mítoszok vágyteljesülésének tárgyai teljesen megegyeznek a (fentebb bővebben tárgyalt) tipikus álmokéval, melyeknek példájául az ú. n. exhibíciós álmokat említettük. Ilyen exhibíciós vágyfantáziák több mítoszban előfordulnak. „A „genesis” Ádámról és Éváról különös hangsúllyal beszéli el, hogy meztelenek voltak s ezért nem szégyelték magukat; a biblia paradicsoma nem egyéb, mint az egyes egyén gyermekkoráról való tömegfantázia”.** Miként Freud rámutatott, ez a vágyteljesülés a tárgya az *Odysee* azon jelenetének is, melyben Odysseus Nausikaa előtt megjelenik.

A tipikus álmoknak egy másik fajtája pld. az, melyekben valamely szeretett közelálló rokon haláláról álmodunk s amelyekben, mint Freud részletesen kimutatja, megint a bennünk öntudatlanul élő egoista gyermeknek a cenzúra által rég elfojtott vágyai teljesülnek. Az ilyen komplexumoknak a legsajátosabb alakja az, melyben az apa halála kombinálódik az anya iránt való szexuális vágy teljesülésével s melynek Freud az „Oedipus-komplexum” nevet adta. Mint a név is mutatja, ez az infantilis vágyfantázia teljesül az Oedipus mondában s Sophoklesnek ezt tárgyaló tragédiájában. Hogy ez a tragédia ma is mindenkire megrázó hatással van, az épen abból magyarázható meg, hogy mindnyájunk lelkében meglévő húrokat pendít meg.*** „Mindnyájunknak sorsa az, hogy első szexuális vágyunk anyánkra, első gyűlöletünk és erőszakos indulatunk apánk ellen irányuljon: álmaink meggyőznek erről”. † S Oedipus tragédiájában e gyermekkori vágyaink teljesülését látjuk.

Azonban nem minden mítoszban ilyen nyilvánvaló a vágyteljesülés, miként a legtöbb álomban sem az. Ugyanaz a kulturális és morális cenzúra, melynek fennállása miatt az álomban vágyaink

* Freud: *Der Dichter und das Phantasieren*. Sammlung kleiner Schritten zur Neurosenlehre, Zweite Folge. Leipzig—Wien, 1909. 205 p.

** Abraham: *Traum und Mythos*, Leipzig—Wien, 1909. 37 p.

***A művészi hatás s a műélvezet pszichikai mechanizmusáról alább még lesz szó

† Traudeutung 186 p.

csak elferdítve jutnak tudomásunkra, okozza azt, hogy a legtöbb mítoszban a vágyteljesülés annyira leplezett, hogy csak beható elemzés derítheti föl. Több ilyen mítosz elemzését Abraham hajítja végre idézett művében és kimutatja, hogy a cenzúra megkerülésére az álom munkával teljesen analóg tömeglélektani munka folyik a mítoszok genezisében, amelynek eredményeképp az álomferdítéssel analóg módon, tehát változatos és kiterjedt szimbolika alkalmazásával lesz a mítoszban kifejezett vágyteljesülés leplezetté. A ferdítés eredményezi azt, hogy a mítosznak a cenzúra a tömegtudatba jutását megengedi, de egyúttal azt is, hogy a nép maga sincs tisztában mondái jelentőségével és értelmével, miként az egyén is álmait értelmetleneknek és jelentőség nélkül valóknak tartja.* Kutatásai végeredményét Abraham a következő tételben foglalja össze: „A mítosz a nép infantilis lelki életének megmaradt része s az álom az egyén mítosza”.**

Már az eddigi megfontolások is valószínűvé teszik azt, hogy az egyéni költés nem követ más pszichológiai szabályszerűséget, mint amelyet a mítoszban láttunk érvényesülni. A néplélek fogalmának kritikája nem tartozik ugyan e dolgozat körébe, de azért megállapíthatjuk, hogy néplélek és egyéni psziché, tömeg-, azaz mítoszképző fantázia és egyéni, azaz „költői” fantázia között lényeges különbségeket felállítani nem lehet. „Ha ez a megegyezés nem léteznék, hogyan volna lehetséges, hogy oly sokszor kétéssé válhatik, valamely esetben mítoszzal vagy költeménnyel van-e dolgunk? Ha ez a kétely a legtöbb esetben nem áll fenn, annak egyedüli oka abban rejlik, hogy vagy bizonyos „költemény” keletkezéséről történelmileg tudomásunk van, vagy pedig hogy az az individuális — egy bizonyos vagy több személyiségre visszavezethető—keletkezés jeleivel bír”.*** S tudjuk, hogy a szorosabb értelemben vett egyéni költészet tényleg nem ritkán dolgoz fel mítoszi tárgyakat, mint azt pld. Sophokles *Oedipus*-ánál látjuk; vagy legalább is öntudatlanul táplálkozik ugyanazon pszichikai forrásokból, mint a mítosz, aminek ebben a vonatkozásban talán a legszebb példája Shakespeare *Hamlet*-je, melyben — mint Freud egy végtelenül finom analízisben kimutatja† — ugyancsak az Oedipus-komplexum befolyását látjuk érvényesülni a hős jellemének fejlődésében,

* Ugyanezekre az eredményekre jut Riklin, aki a meséket analizálta ugyanilyen szempontokból *Wunscherfüllung und Symbolik im Märchen* c. művében. (Leipzig—Wien, 1909.)

** I. m. 71. p.

*** Wundt: *Völkerpsychologie*, II. Bd. Erster Teil. Leipzig, 1905. 591 p.

† *Traumdeutung*, i. m. 187. p. Ezt a tárgyat a részletekben is kidolgozta Jones az *American Journal of Psychology* 1910 évi januári számában (Referátum olvasható róla a *Die Umschau* 1910 évi 11-ik számában. A munka

De a „költői” (vagy általában művészi) alkotások keletkezésének pszichikai mechanizmusát csak akkor fogjuk teljesen megérteni, ha az álom mellett az egyéni fantázia működésének egy sajátos és ezelőtt figyelemre alig méltatott produktumával, az ébrenlétben való ábrándozással, álmodozással az ú. n. nappali álmokkal (*Tagträume*) hasonlítjuk össze, melyeknek nagy jelentőségét és mindenkinél való (gyakori) előfordulását Freud erősen hangsúlyozza. Ezeknek a nappali álmoknak a kezdetei a gyermekkorba vezetnek vissza, melynek játéka egy teljesen zárt, a gyermek fantáziája által teremtett képzeletbeli világban játszódnak le, amelyben annak vágyai, illetve tulajdonképpen egyetlen vágy korlátlanul teljesül: ez a vágy „nagy”-nak, felnőttnek lenni. A felnőtt ember azonban már nem játszik, hanem a játék folytatása és pótlása gyanánt fantáziál, légvárat épít, aminek mozgató rugói épen úgy kielégítetlen vágyak, mint minden fantáziáé s melyek épen úgy nem egyebek, mint vágyteljesülések, akár pld. az álmok. S ha az időhöz való viszonyukat megvizsgáljuk, a következő érdekes dolgot tapasztaljuk: „A pszichikus munka egy aktuális benyomáshoz kapcsolódik, mely képes volt az egyén nagy vágyainak vaia melyikét felkelteni, innen visszanyúl egy korábbi, többnyire gyermekkori élmény emlékéhez, melyben ama vágy teljesült s aztán a jövőre vonatkozólag egy olyan szituációt teremt, mely e vágy teljesülését foglalja magában: vagyis épen a nappali álmot vagy fantáziát, mely így magán viseli az aktuális benyomástól és a visszaemlékezéstől való származásának nyomait.”* Azt látjuk tehát, hogy a fantáziában múlt és jövő az aktuális vágy szerint rendeztetnek el. Eszerint egy az álom keletkezésével teljesen megegyező mechanizmust látunk, avval a különbséggel, hogy míg a fantázia az öröm keresésének princípiumán épül fel, addig az álomban fájdalomkerülési elv érvényesül (mert hiszen benne, mint láttuk, többnyire a legrejtettebb és leginkább elfojtott [öntudatlan] vágyak teljesülnek). De minden jel arra mutat, hogy a költői alkotás keletkezésének a mechanizmusa is teljesen megegyezik a nappali álmokéval: „Egy erős aktuális benyomás felidézi a költőben egy korábbi, többnyire a gyermekorból való élmény emlékét s ebből indul ki már most az a vágy, mely a költői alkotásban teljesül; ez utóbbin magán úgy a friss benyomás, mint a régi emlék nyomai felismerhetők.”** Így a művészet is épen úgy folytatása és pótlása a gyermekkori játszásnak, mint a nappali álmok.

különbön németül is megjelenik Freud *Schriften zur angewandten Seelenkunde* című vállalatában.

* Freud: *Der Dichter*, etc. i. m. 201. p.

** U. o. 205. p.

Hogy ez a komplikáltnak látszó formula tényleg hüen adja vissza a valót, az egész általánosságban kiviláglik a pszichoanalízis eredményei alapján végzett biográfiai és esztétikai kutatásokból.*: Hogy pedig ez a szabályszerűség még a legapróbb részletekben is megnyilvánulhat, azt egészen véletlenül volt alkalmam tapasztalni egy, a rendes technika segítségével elemezett eset kapcsán.

Egy tehetséges, fiatal íróról van szó, aki önként ajánlkozott analízisre s akinél az analízis folyamán igen valószínűvé vált, hogy neurozisének átiológiájában az anyához való infantilis szexuális rögzítődés játsza a főszerepet. Az illető egy napon avval állított be hozzám, hogy előző napon az utcán egy előtte ismeretlen fiatal lányt látott, aki neki nagyon megtetszett s akiről nyomban novellát is írt. Ebben az erősen érzéki színezetű szerelmi történetben a következő részlet írja le a képzeletében szeretőjévé lett lány foglalatosságát a toalett-asztal előtt:

„Áhítattal nézem az aktot, mikor a kivágott ingben, az alsószoknyában és a fekete harisnyákkal délceg lábszárain a csöbör felé hajol, kezében a fogkefével s tajtékzó pasztával fogsorán. Ő nem beszélhet most, a szemével int s szabad kezével valamerre mutat. Én tudom, hogy mi kell s odahozom neki.”

Ennek az — észre sem vett — részletnek a jelentősége csak két nappal a novella felolvasása után lett világossá, amikor ugyanis az illető gyermekkori emlékeket kezdett reprodukálni s a szabad asszociáció folyamán a következőket mondta:

„Egyszer, emlékszem, hogy mikor bementem a hálószobába, mama ott mosta a fogát ingben s úgy parancsolgatott . . . Hopp, most jut az eszembe, hogy abban a tegnapelőtti novellában ugyanebben a pózban áll egy helyütt a lány, még a termet is ugyanaz, csak ép az arc nem hasonlít.”

Ez a példa frappáns módon mutatja be a múlt, jelen és jövő, s az ezeket elrendező vágy viszonyát a művészi fantáziához.

Ezek után most már megérthetjük, miben áll a művészi alkotás lényege, s annak keletkezési módja. Mint legelőször Rank kifejtette,** a művész pszichológiai szempontból az álmodó, helyesebben általában a normális ember és a neurotikus között áll. Minden emberben közös az a lelki konfliktus, melynek keletkezését egyfelől a vágyak (ösztönök), másfelől azok teljesülésének, kiélésének igen különböző lehetőségei determinálják. A „normális” ember részben az élet küzdelmeiben, részint álmaiban és fantáziáiban, de még — mint alább látni fogjuk — esztétikai élvezetek alakjában is szerzi meg magának e vágy teljesüléseket; a neurotikusok, ha külső akadályok vagy a

* V. ö.: Sadger: *Konrád Ferdinand Meyer*, Wiesbaden, 1908. — Sadger: *Aus dem Liebesleben Nikolaus Lenaus*, Leipzig-Wien, 1909. — Freud: *Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva”*, Leipzig-Wien, 1908. — Freud: *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci*, Leipzig-Wien, 1910., de különösen még: Freud idézett Hamlet-analízisét.

** *Der Künstler*, Wien-Leipzig, 1907.

belső alkalmazkodási képesség hiánya miatt vágyaik teljesülését nem remélhetik, a szomorú realitás elől „a betegségbe menekülnek” (Freud), melyben magoknak pótló képződményeket alkothatnak; ezekkel szemben a művész szintén elvonja magát ugyan a realitástól és egy képzeleti világba vonul vissza, de fantáziáit nem konvertálja tünetekké, hanem azokon keresztül ismét utat lel magának a realitáshoz: ezt azáltal éri el, hogy fantáziáit az ismert .kompromisszum-mechanizmus útján művészi alkotásokká formálja, azokba projiciálja, miként a tömeglélek projiciálja a mítoszokban a saját vágyfantáziáit a külvilágra. „A költő figyelmét saját lelkének öntudatlan részére irányítja, meglesi annak fejlődési lehetőségeit és megengedi nekik a művészet útján való megnyilatkozást, ahelyett, hogy tudatos kritikával elnyomná őket.”* Ezt a folyamatot a pszichoanalízis nyelvén művészi szublimálásnak nevezzük, ami tehát abban áll, hogy a nemi ösztön a legközelebbi célja helyett más, magasabb értékű s nem szexuális célok felé irányul. Hogy mi teszi e rejtélyes képesség pszichológiai lényegét vagy biológiai alapját, arról eddig még sejtéseink is alig vannak,** de tény, hogy a művészi alkotás a művész számára épen úgy elnyomott vágyaknak kompromisszum útján való teljesülését jelenti, mint a neurotikusnak az ideges tünet, vagy a „normális” embernek az álom; egyúttal pedig bizonyos mértékben és irányban a neurozistól való megmenekülést. De ugyanezt a szolgálatot teszik a művészi alkotások a cenzúra nyomása alatt álló „normális” embernek is, amennyiben elnyomott vágyainak (leplezetten való) kiélésére adnak alkalmat.

Evvel azonban már a művészi hatás pszichológiájának a kérdését érintettük, melynek tárgyalása tulajdonképpen nem tartozik szorosan e dolgozat feladatai közé. Mégis tájékoztatásul jegyezzük meg a következőket. A művésznek, mikor az ő teljesen egyéni fantáziáit velünk közli, az egyének közt levő természetes korlátokat kell ledöntenie. Erre a művészi technikának főleg két eszköze van: A művész egyrészt enyhíti a fantázia egyéni karakterét változtatások és elleplezések által, másrészt megveszteget bennünket tisztán formai vagyis esztétikai örömmel, melyet nekünk fantáziáinak ábrázolásánál nyújt. Az ilyen örömet, mely arra szolgál, hogy vele egy mélyebben fekvő lelki forrásokból fakadó, nagyobb örömet váltson ki bennünk, izelítőnek (Ferenczi), izelítő örömmek (*Verlockungsprämie, Vorlust*) nevezhetjük. Minden esztétikai öröm ilyen izelítő öröm természetével bír s a tulajdon-

* Freud: *Grädiva*, i. m. 80 p.

** Még fokozottabb mértékben áll, ez az egyes művészeti ágakban való tevékenységnek megfelelő, bizonyára többé-kevésbé különböző pszichológiai és biológiai konstitúcióra vonatkozólag

képeni műélvezet lelki feszültségek felszabadításából származik, vagyis a cenzúrának egy időre való felfüggesztéséből, ami a lelki működéseknek infantilis formákra való visszatérését jelenti és teszi lehetővé*

2. A kutató pszichológiája. Már Rank kimondta, hogy a tudományos kutatás, mint emberi törekvés, épen úgy elnyomott szexuális ösztönökkel van összefüggésben, mint a művészi tevékenységek s néhány tömör mondatban igyekezett vázolni azt a szerepet, melyet az a kulturális fejlődésben teljesít.** Ez utóbbi kérdésre vonatkozó tételei ma is még kidolgozásra várnak s azért velük tovább nem is foglalkozunk, hanem áttérünk azon eredmények ismertetésére, melyekre Freud a pszichoanalitikai tapasztalatoknak egy konkrét esetre való alkalmazása útján jutott s amelyek Rank említett kimondását igazolni látszanak.***

Ezek szerint, ha valamely egyén jellemének leglényegesebb része gyanánt egyetlen ösztönt, a tudásvágyat ismerhetjük fel, arra kell gondolnunk, hogy ez ösztön hihetőleg már a gyermekkorban erősen ki volt az illetőnél fejlődve s hogy továbbá „eredetileg szexuális ösztönökből származó tényezők erősítették meg annyira, hogy később a nemi élet egy részét képviselheti. Az ilyen ember pl. kutatna avval a szenvedélyes odaadással, amelyet más szerelmi életére fordít és kutathatna, ahelyett, hogy szeretne”. Tényleg a pszichoanalitikai vizsgálatok azt mutatják, hogy talán a legtöbb gyermek, mindenesetre azonban a legtehetségesebbek átmennek egy olyan korszakon, amelyet az infantilis szexuális kutatás periódusának nevezhetjük. Az ilyenkor (3 — 5 életév) felébredő tudásvágy célja a legnagyobb kitartással, és hévvel való kutatás minden után, ami a szexuális funkciókkal összefügg általában, elsősorban pedig a születés nagy problémájának megoldása. Ez igyekeése közben a gyermek a legsajátosabb „infantilis szexuális teóriákat” alkotja magának, melyek a probléma félig sikerült megoldásának tekintendők. Mikor aztán a neveléssel járó s már többször említett energikus elnyomás e korszaknak végét veti, „a kutató ösztön további sorsára nézve a szexuális érdeklődéssel való kapcsolatából folyó három különféle lehetőség áll elő”. Az első esetben a kutatás osztja a szexualitás sorsát s az intellektuális tevékenységek kifejtése az egész életen át gátlást

* Freud: *Der Dichter*, etc. i. m. 206. p. A Vorlust-mechanizmusról bővebben l. Freud: *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, Wien-Leipzig, 1905.

** V. ö. Rank i. m. 39. p.

*** Freud: *Leonardo da Vinci*, i. m. 14—18. p.

szenved (Denkhemmung), melyet különösen rögzíthet a vallásos nevelés (csoda-hit, stb.). Egy másik típusnál az intellektuális fejlődés ellentáll annyiban az elnyomásnak, amennyiben „az elnyomott szexuális kutatás tépelődési kényszer (Grübelzwang) gyanánt tér vissza az öntudatlanból”, amely neurózisban szenvedő betegek folytonosan a dolgok lényegéről, belső szerkezetéről, életről és halálról stb. kell gondolkoznia. Végül a harmadik, legritkább és legtökéletesebb típusnál „szintén beáll ugyan a szexuális elnyomás, de nem sikerül a szexuális örömek egy parciális ösztönét az öntudatlanba fojtani, hanem a libido — sajátos diszpozíció alapján — kezdettől fogva tudásvágygá szublimálódik és az erőteljes kutató ösztönt erősíti. A kutatás itt is bizonyos értelemben kényszerré válik s a szexuális tevékenységet pótolja” — legalább is részben. Ennek megfelelőleg a tulajdonképeni szexualitás, mint a művészek nagy részénél is, többnyire csőkevényes.

Mielőtt e fejtegetésekből folyó végső konklúzióinkat megállapítnók, fordítsuk még a figyelmünket a nagy emberek tevékenységének eddig szándékosan elhanyagolt tereire is. Az egyik a vallási zseni, a másik a cselekvés, az akció (államalkotás, reformáló és propagatív tevékenység, stb.) nagy emberének a terrénuma. Ami az elsőt illeti, erre vonatkozólag már Rank igen valószínűvé tette, hogy a vallási zseninek a pszichológiában a művész és a kutató közt kell helyet adnunk s hogy genezise ugyanazon kompromisszum-mechanizmus eredménye, melyet az előbbiekre vonatkozólag épen kifejtettünk. E felfogás analitikai bizonyítása sem fog soká késni, mert — mint Ferenczi Sándor úr velem közölni szíves volt — Pfister zürichi teológus egy nemsokára megjelenendő könyvében értékes adatokat fog mellette fölhozni.* Ami az akció embereit illeti, ezekről tudunk kétségtelenül a legkevesebbet ilyen szempontokból. Biztos azonban, hogy a vallási zseniktől őket csak részben lehet elválasztani s ez már eleve valószínűvé teszi, hogy hasonló megfontolások érvé-

* A korrektúra olvasásakor a könyv már megjelent. Címe: Die Frömmigkeit des Grafen Ludwig von Linzendorf. Ein psychoanalytischer Beitrag zur Kenntnis der religiösen Sublimierungsprozesse und zur Erklärung des Pietismus. Tárnya egy tizennyolcadik századbeli vallási szekta (*Herrnhuter Brüdergemeinde*) alapítójának eseményekben és psychoanalitikai momentumokban gazdag élettörténete, amelyből tényleg az tűnik ki, hogy a vallási zseni lelki habitusa is a primer (infantil) szexualitás elnyomásán és a libido szublimálódásán, a szerelmi indulatnak magasabb célokra: a vallásos tisztelet tárgyaira való átvitelén alapszik; emellett ez esetben — mint hihetőleg az esetek túlyomó részében — az elnyomott libido egy része többé-kevésbé neurotikus jellegű tünetek alakjában tért vissza az öntudatlanból.

nyesek rájuk is. Még jelezhetek annyit, hogy ez a kérdés talán már a közel jövőben az erkölcs problémájával együtt fog a megoldáshoz közelebb jutni.

Ezek után már most levonhatjuk végső következtetéseinket. Fejtegetéseinkből jól kiviláglik, hogy a pszichoanalízis ezekben a kérdésekben csak bizonyos határig tájékoztat bennünket. „A pszichoanalitikai vizsgálatnak anyagául az élettörténet adatai szolgálnak, egyrészt az események és miliő-befolyások véletlenségei, másrészt az individuumnak tudomásunkra jutott reakciói. A pszichikai mechanizmusok ismeretére támaszkodva, már most igyekszik az individuum lényegét reakcióiból dinamikailag kikutatni, felfedni lelkének eredeti erőit, nemkülönb ezeknek későbbi átváltozásait és fejlődéseit. Ha ez sikerül, akkor az illető magatartását megmagyaráztuk konstitúció és sors, belső erők és külső hatalmak összeműködéséből.”* Tehát mindig marad egy pszichoanalitikailag tovább fel nem deríthető (biológiai) momentum, amelyen alapul az, hogy bizonyos fajtáinál az embereknek erős szexuális elnyomással s az ösztönöknek magasabb célok felé való irányulásával, szublimálódásával találkozunk. Jeleztük már, hogy e biológiai momentumnak (melyet talán a Darwin értelmében vett spontán variáció fogalmával írhatunk körül) a lényegéről még csak keveset tudunk. Rank, Adler s újabban maga Freud is próbálkoznak e téren a fogalmakat tisztázni: talán nemsokára megfelelő eredménnyel.

Még néhány szót a pszichoanalízisnek a Lombroso-féle teóriához való viszonyáról. Láttuk, hogy a pszichoanalitikai kutatások alapján a (legtágabb értelemben vett) művészi tevékenységet épen úgy kompromisszum-mechanizmus eredménye gyanánt tekintjük, mint valamely neurotikus tünetet s egyúttal mindkettőt ugyanazon pszichikai forrásokból fakadónak. S azt kell mondanunk — a pszichoanalízis révén nyert tapasztalatok is határozottan e mellett szólnak — hogy az infantilis ösztönök elnyomásánál s a helyükbe lépő pótló képződmények keletkezésénél önként értetődőleg előfordulhatnak komplikációk: a szexuális ösztönnek esetleg csak egy része szublimálódik, más része rögzíthető, vagy neurotikus tünetekké konvertálódhatik és így nem csodálkozhatunk azon, ha a művészi képességek mellett ugyanazon egyénben többé-kevésbé kifejezetten neurotikus jellemvonásokat is találunk. Bízást elmondhatjuk, hogy épen a jelenségeknek ez a csoportja az, melynél talán a legkevésbé lehet éles határokat felállítani.

* I. m. 68. p.

c) Természettudósok pszichográfiája.

X.

A kapcsolatot, mellyel a pszichoanalitikai kutatásokat Ostwald könyvének* eredményeivel összefüggésbe hozni lehet, abban találok, hogy míg a pszichoanalízis a kutató tevékenységének s az ennek alapjául szolgáló tehetségnek legmélyebb pszichikai forrásait kutatja, addig Ostwald a zsenialitást adottnak veszi s inkább azokat a felületes jellemvonásokat keresi, melyek alapján a nagy kutatókat osztályozni, lehetőleg kora ifjúságukban felismerni és — ezt igen megbecsülendő törekvésnek kell tekintenünk — a társadalomban számukra a megfelelő helyet kijelölni lehet. Ostwald úgy jár el, hogy egy tisztán leíró „természetrajzi” vagy „pszichográfiai” módszer segítségével nagy vonásokban s egyúttal igen szépen és érdekesen vázolja a következő hat zseniális természetbúvár élet- és jellemrajzát, ú. m.: H. Davy, J. R. Mayer, M. Faraday, J. Liebig, Ch. Gerhardt és H. Helmholtz fizikusoknak, illetve kémikusoknak. S ezután, mintegy az életrajzokból folyó tanulságokképp — és miként egy nagyon is kézenfekvő ellentétessel szemben külön is hangsúlyozza, nem fordítva: egy előre megalkotott teóriának a nagy emberek életére való alkalmazásával — igyekszik levonni olyan törvényszerűségeket, melyeket a természetbúvárokra, illetőleg a kutatókra általában érvényeseknek tekinthetne.

1. „Klasszikusok és romantikusok.” Ez eredmények közül a legfontosabbnak látszik az, hogy ő a nagy természettudósokat két csoportba osztja be, aszerint, hogy a külvilág behatásaira való (lelki) reakcióik sebessége nagy-e vagy kicsiny. Az első csoportot a „romantikusok”, a másodikat a „klasszikusok” névvel illeti és bizonyos összefüggést állapít meg e csoportok és az embereknek a négy temperamentum szerint való ősidők óta használatos beosztása között. Eszerint a romantikusok, a gyorsan reagálók: szangvinikusok, illetőleg patológikus körülmények között kolerikusok, míg a klasszikusok flegmatikusok, illetőleg kórosan csökkent reakciósebesség esetén melankolikusok. Úgy látom azonban, hogy bizonyos általános megfontolások már eleve kétséssé teszik egy ilyen beosztás jogosultságát és használhatóságát. S itt két szempontból is kiindulhatunk. Egyrészt meggyőződhetünk, akár tankönyvek lapozása, akár személyes információ útján, hogy a mai atomisztikus pszichológia — melynek ugyan Ostwald nem minden alap nélkül veti szemére azt, hogy emberismeretre egyáltalában nem bír tanítani —

* *Grosse Männer*, i. m.

a temperamentumok szerint való beosztást úgyszólván teljesen elveti vagy legalább is semmit sem tud kezdeni vele, különösen a tisztá formák elenyésző kisebbsége s az átmenetiek gyakorisága folytán. Másrészt Ferenczinek egy legközelebb megjelenő dolgozata meggyőzhet arról, hogy a kimondottan emberismeretre törekvő pszichoanalízis eredményei alapján is a régi beosztást felületesnek és szűkkörűnek kell tekintenünk s egyúttal az embereknek sokkal többféle típusát fölvennünk. Ostwald e várható ellenvetésekkel szemben azt hozza föl, hogy az átmenetek épen a nagy embereknél lesznek a legritkábbak, akikben, mint az emberi nem szélső típusaiban, a legtisztábban nyilatkoznak meg a reakció-sebesség e különbségei. Ez az állítás azonban semmiképen sincs igazolva: ellenkezőleg azt láttuk fentebb, hogy épen a nagy embereknél állíthatunk föl a legkevésbé éles határokat a lelki élet megnyilvánulásának különböző formái tekintetében. De tovább is mehetünk s azt mondhatjuk, hogy Ostwald példái maguk sem meggyőzők e kérdésre vonatkozólag. Így pld. szerinte a romantikus kutatónak lelki habitusából következő legfontosabb sajátja az, hogy duzzad az eszméktől és ötletektől, sokat és gyorsan produkál és sokirányú s ezért gyakran felületes tevékenységet fejt ki; evvel szemben a klasszikus mérsékelt, inkább alaposágra, mint sokoldalúságra törekvő. Nos, bárki meggyőződhetik Ostwald életrajzaiból, hogy egyrészt Liebig, kit ő tipikus „romantikusnak” tekint, élete első felében bármely „klasszikusnak” díszére váló munkálkodást folytat (véletlen az, hogy e korszakban nagyrészt a kimondottan „klasszikus” Berzeliusszal dolgozik együtt?), élete második felében pedig tényleg a „romantikus” típusnak megfelelő változatos és sokirányú tevékenységet fejt ki, másrészt a tipikus „klasszikusnak” mondott Helmholtz a klasszikus alaposágát egy romantikus sokoldalúságával egyesíti magában: hiszen maga Ostwald mondja róla, hogy „eszméinek gazdagságára és eredetiségére nézve alig veteckedhetik vele valaki”.*

Ezeknek szem előtt tartásával tekintsük át még a további különbségeket is, melyeket Ostwald romantikusok és klasszikusok között megállapíthatni vél. A romantikus gyors reagálásából, lelki mozgékonyaságából és alkalmazkodási képességéből következik az, hogy hamar talál megértésre, támogató barátokra és lelkes hívekre; evvel szemben a klasszikus többnyire egyedül áll, az embereket megnyerni nem vagy csak nehezen bírja (itt is kivétel: Helmholtz). Ugyanevvel függ össze az is, hogy a romantikus mindig kiváló pedagógus s a tanítványok nagy és lelkes seregét tudja

* *Zur Biologie des Forschers*, i. m. 301. p.

maga köré gyűjteni, míg a klasszikus nem igen tud s többnyire nem is szeret oktatással foglalkozni, tanítani. Ostwald szeretné, ha e sajátságokat az intéző körök tekintetbe vennék kinevezések alkalmával.

2. „Az ifjúkor.” A nagy emberek ifjúságára legjellemzőbb tény Ostwald szerint az, hogy csaknem kivétel nélkül koraérettek. Ezért minden szülőnek és nevelőnek különösen figyelmébe ajánlja a koraérett gyermekeket. Ebben a tekintetben ugyan mindenesetre különbségeket észlelhetünk romantikusok és klasszikusok között, amennyiben előbbiek fejlődésükben is gyorsabbak, mint a lassabban előrejutó klasszikusok. A koraérettség különösen abban nyilvánul, hogy már igen korán kezdenek érdeklődni tudományos problémák iránt és behatóan foglalkozni könyvekkel, gyakran minden válogatás nélkül való mohó olvasási kedvet tanúsítva. Az iskola többnyire nem elégíti ki őket s nem ritkán avval valósággal hadilábon is állnak, mert az mai formájában egyrészt csaknem teljesen kizárja azt, hogy a tanítók által felismertessenek és okszerű előkészítő és felvilágosító munka útján vezetessenek, másrészt pedig a természet-tudományok beható oktatásával összeférhetetlen humanista nevelés s a tanítási időnek a klasszikus nyelvek oktatása által való teljesen haszontalan és célszerűtlen túlságos igénybevétele, lehetlenné teszi a fejlődő zseninek éppen azokkal a dolgokkal való foglalkozást, melyek iránt a leginkább érdeklődnék. Nem kevésbé szerepel itt a közép-iskolában eltöltendő idő hosszú volta is, mely megakadályozza azt, hogy a fiatal zseni mihamar az önálló kutatás terére lépjen. Nem lehet elégszer ismételni ezeket a dolgokat s ezért, bármennyire nem újak is részben Ostwald megállapításai, örvendenünk kell, hogy a leghivatottabb részről hangzik ismét el egy az oktatás mai rendszerének gyökeres reformálását követelő szó.

3. „A nagy mű.” A koraérettséggel hozza összefüggésbe Ostwald azt is, hogy a legtöbb zseniális kutató szerinte már mint fiatal férfi teszi meg legnagyobb és legbámulusabb fölfedezéseit, hogy aztán az évek haladtával csak kisebb vagy legfeljebb ugyanakkora értékű dolgokat produkáljon. Ezt a teóriát Tigerstedt, fiziológus állította fel és igyekezett példákkal igazolni még valamivel régebben,* aki azonban még nem követelt annak korlátlan érvényességet. Ostwald a tételt hosszabb biológiai leveletéssel is támogatja, mely szerint mindig „a munkaképességnek egy maximumát kell általában valahol várnunk, mivel az minden organiz-

* *Zur Psychologie der naturwissenschaftlichen Forschung.* Annalen der Naturphilosophie, II. 1903. 98. p.

musnál s minden funkcióra nézve először nő az évekkel s később az öregség befolyása alatt csökken; közbül tehát szükségszerűen kell egy legnagyobb értéknek lennie. Meglepő és váratlan azonban az, hogy a maximum (a zseninél) egyáltalán annyira egészen a tevékenység kezdetére esik. Olyan életkorban, melyben a legtöbb ember avval van elfoglalva, hogy előkészítse magát jövő működésére, hajtják végre ezek az áldott tehetségű emberek azt a munkát, mely őket a megfelelő téren minden kortársuk elébe helyezi,* tehát a működési képességnek minden embernél mutatkozó biológiai maximumával azonosítja a zseninek a huszonötödik életév körül mutatkozó állítólag maximális alkotó erejét. Nyilvánvaló azonban, hogy e kérdésben úgy Tigerstedt, mint Ostwald tévednek s hogy egy tényleg fennálló, de egyszersmind egyének szerint igen variábilis eshetőséget igyekeztek jogosulatlanul általánosítani. Bárki említhet hamarjában akár a múltból, akár korunkból nem egy nevet, melynek viselőjéről vajmi nehezebb dönteni, életének melyik korszakában tette meg nagyobb és bámulatunkat inkább felkeltő felfedezéseit. Tigerstedt maga a leginkább ellene bizonyító példáról, Pasteurról, azt igyekszik kimutatni, hogy ha a pályája folyton emelkedőben volt is, mégis művei egymással genetikus összefüggésben vannak s így későbbi munkái már nem tekinthetők újító és úttörő tevékenységnek. Ez az érvelés azonban korántsem meggyőző. De tovább mehetünk és kimutathatjuk, hogy magának Ostwaldnak legkedvencebb példája, Liebig élettörténete, a leghatározottabban ez állítás ellen szól. Hiszen Liebig a szerves kémia terén való előző csendes munkálkodás után, működése színhelyének megváltozásával, negyvenedik éve körül végezte hatalmas reformáló munkáját a fiziológiai és mezőgazdasági kémia terén, melyhez fogható hatással sem előtte, sem utána többé nem találkozunk.

Míg tehát Ostwaldnak a zseni korai kifáradásáról szóló teóriáját el nem fogadhatjuk, ettől függetlenül a legnagyobb rokonszenvvel kell fogadnunk azt a — szerinte e teóriából folyó — törekvését, hogy meglelje azon politikai eszközöket és módokat, melyek a fiatal zsenik mihamar való érvényesülését tehetik lehetővé; aminthogy könyvének is az életrajzokon kívül határozottan azok a legértékesebb részei, melyekben pragmatista álláspontjának az ügy iránti meleg és becsületos lelkesedésével igyekszik híveket szerezni. Maga a tudományos kutatás s a kutató problémája mindenestre csak sokkal behatóbb pszichológiai vizsgálódás, elemzés útján fog kellő megvilágítást és tisztázást nyerhetni.

* Ostwald: *Grosse Männer*, i, m. 358. p.